

Z A R Z M A

୫ ୬ ୭ ୫ ୬ ୬

3 A P 3 M A

წიგნი დაიბეჭდა ახალციხის, ტაო-კლარჯეთის და ლაზეთის
მიტროპოლიტ თეოდორეს (ჭუაძე) ლოცვა-კურთხევით

იდეის ავტორი - ზარზმის მონასტრის წინამძღვარი
მღვდელ-მონაზონი ნიკოლოზი (გენაძე)

სარედაქციო კოლეგია:

აკადემიკოსი როინ მეტრეველი - მთავარი რედაქტორი
პროფესორი ნათელა ვაჩნაძე - შემდგენელი და რედაქტორი
პროფესორი ვალერი ასათიანი
მღვდელ-მონაზონი ნიკოლოზი (გენაძე)
სანდრო ასათიანი - კოორდინატორი

დიზაინი - თამაზ ვარვარიძე
ტექსტის კომპიუტერული დამუშავება - მაია გურაბანიძე

Книга напечатана с благословения митрополита Ахалцихского,
Тао-Кларджетского и Лазского Теодорэ (Чуадзе)

Автор идеи – настоятель Зарзмского монастыря
иеромонах Николай (Гецадзе)

Редакционная коллегия:

Академик Роин Метревели - главный редактор
Профессор Натела Вачнадзе - составитель и редактор
Профессор Валерий Асатиани
Иеромонах Николай (Гецадзе)
Сандро Асатиани - координатор

Дизайн - Тамаз Варваридзе
Компьютерная обработка текста - Майя Гурабанидзе

The publication of the book was blessed by the Metropolitan
of Akhaltsikhe, Tao-Klarjeti and Lazica Theodore (Chuadze)

The author of the idea is Father-Superior of Zarzma Monastery
Hieromonk Nicholas (Getsadze)

Editorial board:

Academician Roin Metreveli - editor-in-chief
Professor Natela Vachnadze - compiler and editor
Professor Valeri Asatiani
Hieromonk Nicholas (Getsadze)
Sandro Asatiani - coordinator

Design by Tamaz Varvaridze
Computer treatment of the text by Maia Gurabanidze

თბილისი 2007
Тбилиси 2007
Tbilisi 2007

წიგნის გამოცემა განხორციელდა
ნიკოლოზ ბახტაძის, დავით დუგლადის,
ზაზა დუგლადის, ელგუჯა მარდალეიშვილის
ირაკლი სულაძის და თიბისი ბანკის შემწეობით

Издание книги осуществлено при поддержке
Николая Бахтадзе, Давида Дугладзе,
Зазы Дугладзе, Элгуджи Мардаlesiшвили,
Ираклия Суладзе и ТИБИСИ БАНКА

The book was published with the assistance
of Nicholas Bakhtadze, David Dugladze,
Zaza Dugladze, Elguja Mardaleishvili,
Irakli Suladze and TBC BANK

სარჩევი

კარი I

ნათელა ვაჩნაძე წინათქმა	9
როინ მეტრეველი ზარზმა – სიმბოლო სულიერებისა	15
რუსუდან ლაბაძე ზარზმის მონასტერი სერაპიონ ზარზმელის “ცხოვრების” მიხედვით	23
მერაბ ბერიძე სერაპიონ ზარზმელის “ცხოვრების” ონომასტიკისათვის	35
ნესტან სულავა ზარზმის საღვთისმეტყველო-ლიტერატურული ცენტრი	53
გია მარსაგიშვილი ზარზმის მონასტრის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი	65
ზარზმის კედლის მხატვრობა ფოტოილუსტრაციები გამოსაცემად მოამზადა ფლერ დევდარიანმა	85
ვალერი სილოგავა ზარზმის ლაპიდარული ეპიგრაფიკა	99
თეიმურაზ საყვარელიძე ზარზმის სიძველეებიდან შემორჩენილი ოქრომჭედლობის ძეგლები	121
ზაზა აბაშიძე ახალციხის, ტაო-კლარჯეთის და ლაზეთის ეპარქია	145

კარი II

ბასილი ზარზმელი “ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი” მეცნიერულად დადგენილი ტექსტი ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით	155
ტექსტი ადაპტირებულია ნათელა ვაჩნაძის მიერ	180
ქეთევან ჯერვალიძე კომენტარები ბასილი ზარზმელის თხზულებისა და მისი რუსული თარგმანისათვის	206
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	235
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	250

Содержание

Раздел I

Натела Вачнадзе <i>Предисловие</i>	10
Роин Метревели <i>Зарзма – символ духовности</i>	15
Русудан Лабадзе <i>Зарзмский монастырь согласно «Житию» Серапиона Зарзмели</i>	23
Мераб Беридзе <i>К ономастике «Жития» Серапиона Зарзмели</i>	35
Нестан Сулава <i>Богословско-литературный центр Зарзма</i>	53
Гия Марсагишвили <i>Архитектурный комплекс Зарзмского монастыря</i>	65
Настенная живопись Зарзмы <i>Фотоиллюстрации подготовлены к изданию Флер Девдариани</i>	85
Валерий Силогава <i>Лapidарная эпиграфика Зарзмы</i>	99
Теймураз Сакварелидзе <i>Сохранившиеся от древностей Зарзмы памятники златокузнечества</i>	121
Заза Абашидзе <i>Ахалцхская, Тао-Кларджетская и Лазская епархия</i>	145

Раздел II

Басили Зарзмели <i>«Житие и деяние богоносного, благочинного отца нашего Серапиона» Научно установленный текст под руководством и редакцией И.В. Абуладзе</i>	155
<i>Текст адаптирован</i> Н.З. Вачнадзе	180
Кетеван Джервалидзе <i>Комментарий к сочинению Басили Зарзмели и его русскому переводу</i>	206
Резюме (на рус. яз.)	235
Резюме (на англ. яз.)	250

Contents

Part I

Natela Vachnadze	
<i>Preface</i>	11
Roin Metreveli	
<i>Zarzma – a Symbol of Spirituality</i>	15
Rusudan Labadze	
<i>Zarzma Monastery according to “The Life” (“Tskhovreba”) of Serapion of Zarzma</i>	23
Merab Beridze	
<i>On the Onomastics of “The Life” (“Tskhovreba”) of Serapion of Zarzma</i>	35
Nestan Sulava	
<i>The Theological-Literary Center of Zarzma</i>	53
Gia Marsagishvili	
<i>The Architectural Ensemble of Zarzma Monastery</i>	65
Zarzma Mural Painting.	
<i>The photo-illustrations were prepared for publication by Fleur Devdariani</i>	85
Valeri Silogava	
<i>Zarzma Lapidary Epigraphy</i>	99
Theimuraz Sakvarelidze	
<i>The Monuments of Goldsmiths’ Works Preserved from the Antiquities of Zarzma</i>	121
Zaza Abashidze	
<i>Akhaltzikhe, Tao-Klarjeti and Lazica Eparchy</i>	145

Part II

Basil of Zarzma, “The Life and Citizenship of Our Beatific Father Serapion, Blessed by the Lord”	155
<i>The text scientifically established and edited under the supervision of Ilia Abuladze</i>	
<i>The adaptation of the text fulfilled by Natela Vachnadze</i>	180
Ketevan Jervalidze	
<i>Commentary on the Work of Basil of Zarzma and Its Russian Translation</i>	206
Summary (in the Russian language)	235
Summary (in the English language)	250

Z A R Z M A

Rusudan Labadze

Zarzma Monastery according to "The Life"
("Tskhovreba") of Serapion of Zarzma

ზ ა რ ზ მ ა

რუსუდან ლაბაძე

ზარზმის მონასტერი
სერაპიონ ზარზმელის "ცხოვრების"
მიხედვით

З А Р З М А

Русудан Лабадзе

Зарзмский монастырь
согласно «Житию» Серапиона Зарзмели

რუსუდან ლაბაძე

ზარზმის მონასტერი სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ მიხედვით

ზარზმის მონასტერი მდ. ქვაბლიანის ხეობაში, სოფელ ზარზმაში, მდებარეობს. ადიგენის რაიონის ეს პატარა სოფელი მდ. ქვაბლიანის და მისი მარჯვენა შენაკადის, ძინძეს, შესართავზე მალლა, მთის ქედზეა განლაგებული. ტაძარი გამორჩეულ ადგილზეა აგებული და მთებით შემოსაზღვრულ ვიწრო ხეობებს გადაჰყურებს.

ჩვენამდე მოღწეული სამონასტრო ანსამბლი: გუმბათოვანი ეკლესია, სამრეკლო და რამდენიმე ერთნავიანი სამლოცველო სხვადასხვა დროს არის აშენებული, კერძოდ, მთავარი ტაძარი და სამრეკლო XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე აიგო სამცხის ათაბაგის, ბექა ჯაყელის, დროს.

როგორც სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებიდან“ ირკვევა, დღევანდელი სამონასტრო კომპლექსის ადგილას მონასტერი მანამდეც არსებობდა, რომელიც IX საუკუნის ცნობილ სასულიერო მოღვაწეს, სერაპიონ ზარზმელს, დაუარსებია. თუმცა, სამწუხაროდ, სერაპიონის დროინდელი ეკლესია დღემდე არ შემორჩენილა.

ზარზმის მონასტრის დაარსების დროის შესახებ ერთიანი აზრი არ არსებობს, შესაბამისად, აზრთა სხვადასხვაობაა სერაპიონ ზარზმელის მოღვაწეობის ხანისა და მისი ცხოვრების ამსახველი თხზულების დათარიღების შესახებ. ერთადერთი საკითხი, რომელიც ეჭვქვეშ არასოდეს დამდგარა, ბასილი ზარზმელის ავტორობის საკითხია, მიუხედავად იმისა, რომ „ცხოვრების“ ტექსტის შემცველი ჩვენამდე მოღწეული ერთადერთი, XVII ს. ხელნაწერი მეტაფრასულ რედაქციას წარმოადგენს (აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A-69). მართლაც, ატრიბუციის პრობლემა არ დგას: „ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი“ ზარზმის მონასტრის წინამძღვარს, სერაპიონის ძმისწულს, ბასილი ზარზმელს ეკუთვნის, რომელმაც ეს

სამრეკლოს I სართულის
აღმოსავლეთი ფასადი
*Восточный фасад 1-го этажа
звонницы*
The east façade of the ground floor
of the bell-tower

თხზულება სამცხეში სამონასტრო ცხოვრების სულისჩამდგმელსა და ზარზმის მონასტრის დამაარსებელს – სერაპიონ ზარზმელს – მიუძღვნა.

ჰაგიოგრაფიული თხზულების აღმომჩენი და მისი პირველი გამომცემელი მოსე ჯანაშვილი ზარზმის მონასტრის მშენებლობას არჩილის მეფობის ხანას (668-718) უკავშირებს. მონასტრის აგების შესახებ მკვლევართა თვალსაზრისი კი, ძირითადად, VII-X საუკუნეებს შორის მერყეობს: მეცნიერთა ერთი ჯგუფი (ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, P. Peeters, შ. ნუცუბიძე, ვ. ბერიძე, გ. ჩუბინაშვილი, ა. ბოგვერაძე, მ. ჩხარტიშვილი) თვლის, რომ ძეგლი VI საუკუნის II ნახევრის ვითარებას ასახავს და მისი შექმნა VII საუკუნის I ნახევარშია სავარაუდებელი. მეორე ჯგუფს (ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ე. თაყაიშვილი, ნ. ვაჩნაძე, D. Rayfield) მიაჩნია, რომ სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრება“ IX საუკუნის II ნახევრის ამბების ამსახველია და იგი X საუკუნის I ნახევარშია დაწერილი.

ბასილი ზარზმელის თხზულების ადრინდელობის მომხრეთა არგუმენტაცია დაემყარა ძეგლის იმ პასაჟს, სადაც სერაპიონ ზარზმელი მიქაელ პარეხელის მოწაფედ მოიხსენიება, ხოლო ეს უკანასკნელი კი – შიო საკვირველთმოქმედისა, ანუ შიო მღვინელისა, რომლის მოღვაწეობა VI საუკუნის შუა ხანებს განეკუთვნება: „რამეთუ მიქაელ იყო აღმაშენებელი, სასწაულთა და ნიშთა მოქმედი მაღალთა და დიდთა, რომელი იყო მოწაფე დიდისა შიოხსი საკრველთ-მოქმედისაჲ, რომელი, ვითარცა მთიები განთიადისა[ჲ], ბრწყინვიდა ქუეყანასა ქართლისასა“ (სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრება“). ბასილის შრომის ადრინდელობის დასადასტურებლად მკვლევრებს სხვა არგუმენტებიც მოაქვთ: კერძოდ, „ცხოვრების“ მიხედვით, კლარჯეთში, სერაპიონის დროს, მხოლოდ ოპიზა და პარეხი გვხვდება; არ არსებობს ცნობები არაბთა გამანადგურებელი შემოსევების შესახებ; არაფერია თქმული ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონების, ოპიზის მონასტრის მშენებლობის თარიღისა და სხვ. შესახებ.

როგორც ითქვა, უმთავრესი და ურყევი არგუმენტი „ცხოვრების“ VII საუკუნით დათარიღებისათვის ასურელი მისიონერის მოღვაწეობის ხანა გახდა, რაც, თავის მხრივ, გვიანდელობის მომხრეთა მიერ ანაქრონიზმად იქნა მიჩნეული.

კ. კეკელიძის აზრით, ეს ფრაგმენტი ტექსტში დამახინჯებული უნდა იყოს და „შიოს“ ნაცვლად, ალბათ, აქ სხვა სახელი იკითხებოდა, რაც დროთა განმავლობაში გადამწერების მიერ შეირყვნა. გარდა ამისა, კ. კეკელიძე სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებასა“ და გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ მიქაელ პარეხელისა და გიორგი მანყვერელის იდენტიფიკაციის გზით თხზულების VII საუკუნეში შექმნას გამორიცხავს. მისი თქმით, ასევე არ არის სავარაუდებელი VI საუკუნეში ისეთი მძლავრი საეპისკოპოსო კათედრის არსებობა (იგულისხმება ანყურის საეპისკოპოსო კათედრა – რ. ლ.), როგორიც ბასილი ზარზმელს აქვს აღწერილი. გვიანდელი დათარიღების მომხრეთა მიერ არ არის გაზიარებული ოპიზის მონასტრის მშენებლობის თარიღზე დამყარებული არგუმენტიც. ჯუანშერის ცნობით, ოპიზა ვახტანგ გორგასლის დროს, ე. ი. V საუკუნეში აუგიათ. „ქართლის ცხოვრების“ მხოლოდ ერთ, ჭალაშვილისეულ, ნუსხაში დაცული ეს ცნობა სხვა მხრივაც მიუღებელია მეცნიერთა ერთი ჯგუფისათვის: სამონასტრო მშენებლობას საქართველოში ისინი ასურელი მამების მოღვაწეობას უკავშირებენ და V საუკუნეში მონასტრის არსებობა შეუძლებლად მიაჩნიათ. მოტანილი არგუმენტაციის გარდა, ძეგლის გვიანდელობის სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ტექსტის ენა, საკუთარი სახელები, რომელთა უმრავლესობა წყაროებში VIII-IX საუკუნეებზე ადრე არ გვხვდება; სოციალური ტერმინოლოგია, რომელიც ასევე მოგვიანებით დასტურდება; ფერისცვალების კულტი, რომლის გავრცელებაც საქართველოში VIII საუკუნეზე ადრე საეჭვოა და, რაც მთავარია, ბაჰლაუნდების ფეოდალური სახლის ისტორია: რადგან „ცხოვრებაში“ მოხსენიებული

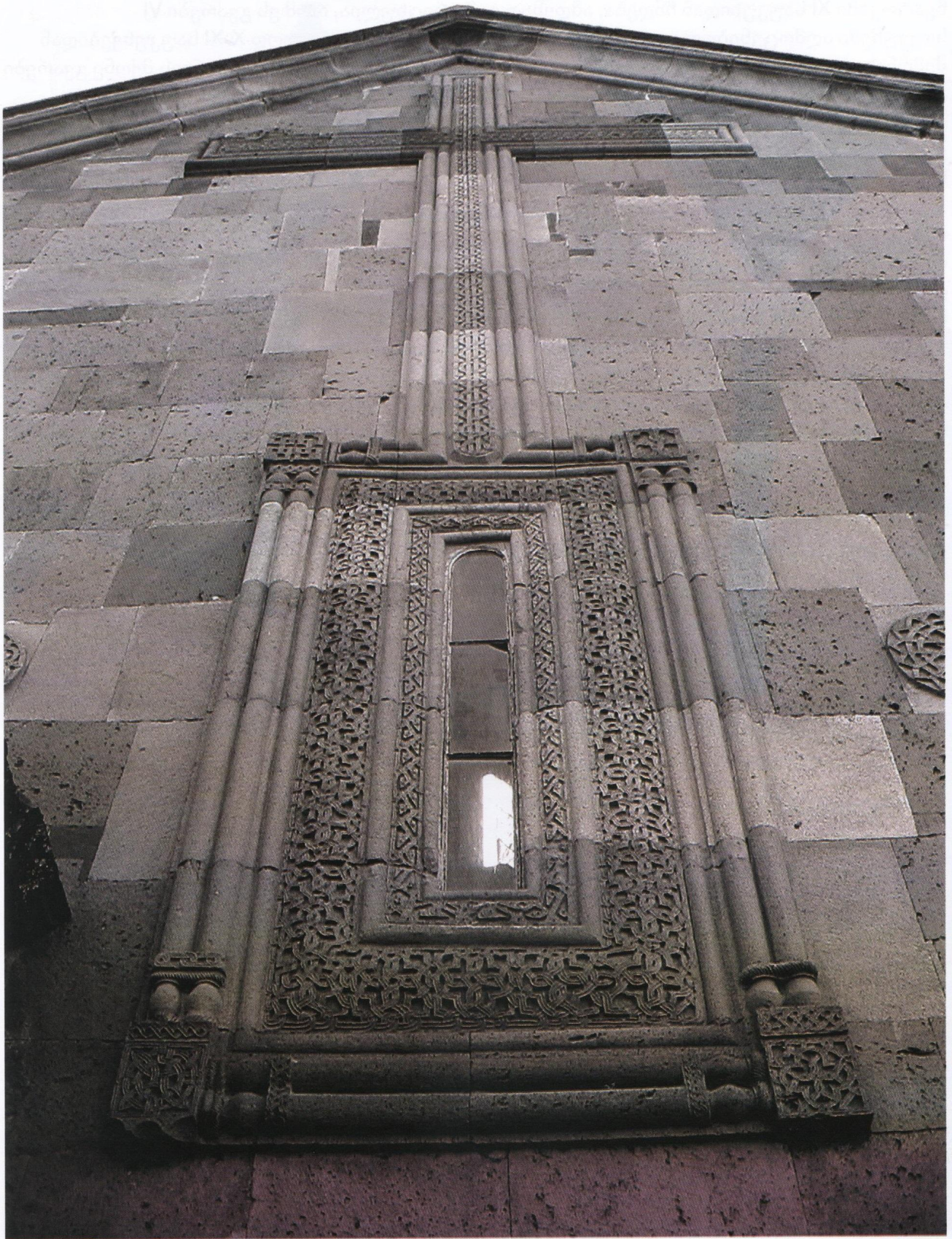

ბაჰლაუნდის გვარიდან წარმოქმნილი ახალი ჩორჩანელებისა და ლაკლაკთა საგვარეულოები წყაროებში XI საუკუნიდან ჩნდება, ამდენად გამორიცხულია, რომ ეს გვარები VI საუკუნეში აღმოცენებულიყო, ხოლო ცნობები მათ შესახებ მხოლოდ X-XI საუკუნეებიდან შემონახულიყო. მით უმეტეს, რომ ამ პერიოდში ასეთი ხანგრძლივი ისტორიის მქონე გვარები ცნობილი არ არის.

მიუხედავად იმისა, რომ სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“ გადმოცემული ამბის ქრონოლოგიური ლოკალიზაცია აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს, იგი მაინც ერთადერთი სარწმუნო ძეგლია ზარზმის მონასტრის დაარსების და უძველესი ისტორიის შესახებ. „ცხოვრებაში“ დაწვრილებითაა აღწერილი ის გრძელი და მძიმე გზა, რომელიც ნეტარმა მამამ, სერაპიონმა და მისმა ძმებმა მონასტრის ადგილის შესარჩევად და ადგილობრივ ფეოდალებთან საერთო ენის გამოსანახად განვლეს. სამცხის კოლონიზაცია მძიმედ და წინააღმდეგობების გადალახვით მიმდინარეობდა. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, რომ სამონასტრო ცხოვრება, მეუდაბნოეობასთან შედარებით, უფრო რთული იყო. ქალწულებისა და სიგლახაკის აღთქმადღებული მეუდაბნოენი, ცივილიზაციას მონყვეტილნი, ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ სრულ სილატაკესა და უბოვრებაში, კმაყოფილდებოდნენ მიწიდან აღმოცენებული მცირედი საკვებით. მონასტრებში კი რამდენიმე ათეულმა ბერმა ერთად მოიყარა თავი და მიწის – მონასტრის საერთო საკუთრების – გარეშე თავის გატანა შეუძლებელი გახდა. ამრიგად, სამონასტრო ცხოვრების წესმა, მეუდაბნოეობისაგან განსხვავებით, ბერმონაზვნებს საშუალება არ მისცა ერისკაცებთან სრულიად გაეწყვიტათ კავშირი. სხვაგვარად ვერც მოხერხდებოდა: მონასტერი, როგორც განათლებისა და კულტურის ცენტრი, იმავე დროს სამეურნეო დაწესებულებაც იყო. აქ მონასტრის ძმობა ერთად უძღვებოდა მეურნეობას და ადგილობრივ უმაღლეს ხელისუფლებთან ურთიერთობას ვერსად გაექცეოდა. სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ მიხედვით, მხარის (ამ შემთხვევაში სამცხის) უზენაესი საერო ხელისუფალი დიდი მთავარი გიორგი ჩორჩანელია, „რომლისა ტაძარნი შენ იყვნეს სანახებსა ჩორჩანისა და ზანავისასა“. სასახლეების გარდა, გიორგი ჩორჩანელი დიდ მიწა-წყალსა და ყმებსაც ფლობდა სამცხეში („რამეთუ იყო ვინმე მთავარი დიდი და წარჩინებული ქუეყანასა ამას, რომელი ყოველთა ჰმატდა სიმდიდრითა და სიმრავლითა ერთა და აგარაკთაჲთა, რომლისა სივრცე საზღვართ-ვრცელ და მრავალ იყო“). დიდ მთავრად იხსენიება აგრეთვე გიორგი ჩორჩანელის სიძე (დის ქმარი) მირიანი, ბეშქენ ბაჰლაუნდის ძე. დიდ და წარჩინებულ მთავარს „სხუანიცა მთავარნი“ ექვემდებარებოდნენ, რომლებიც „წინაშემდგომელთა“ და „საკუთართა“ წრეს ქმნიდნენ. ეს უკანასკნელნი გიორგი ჩორჩანელის ვასალები იყვნენ და მის ამაღლას შეადგენდნენ. გიორგი ჩორჩანელიც, თავის მხრივ, უმაღლესი სენიორის – მეფის – ვასალი იყო. მართალია, სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“, გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებისაგან“ განსხვავებით, ქვეყნის უზენაესი ხელისუფალი არ ჩანს, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ დროს სამცხე „ქართველთა სამეფოს“ შემადგენლობაში შედის და მას ბაგრატიონები მართავენ. ასე წარმოგვიდგება სამცხის სოციალურ-პოლიტიკური სურათი, როდესაც მიქაელ პარეხელის ნებით და ლოცვა-კურთხევით სერაპიონ ზარზმელი, მისი ძმა იოვანე და კიდევ ოთხნი ძმანი პარეხის მონასტრიდან (კლარჯეთი) სამცხეში, ქვაბლიანის ხევში გადავიდნენ, „სადა ეგულებოდა აღშენებაჲ მონასტრისაჲ“.

ბერებს თავდაპირველად ფრიად გაუძნელდათ შესაფერისი ადგილის მოძებნა, მიუხედავად იმისა, რომ მიქაელ პარეხელმა „აუწყნა ნიშნი რა[ე]მე მის ადგილისანი, რაჲთა ადვილად იცნან ადგილნი იგი, რომლისა აღშენებაჲ ბრძანება[ე] მოელო“. ამის მიზეზი ადგილის უქონლობა ან მოსახლეობის ურწმუნოება კი არა, არამედ სამონასტრე მიწის გამო ადგილობრივ წვრილ თუ მსხვილ მესაკუთრეებთან წარმოქმნილი უთანხმოება იყო.

ასე მოხდა სოფელ ძინძეში, რომლის მცხოვრებლებმა, „დაბის უფალთან“ შეთანხმებით, არ ინებეს მათ მამულში მოზიარის გაჩენა. იგივე იმედგაცრუება ელოდათ „საძმოდ“ წოდებულ ადგილას, რომელიც, გიორგი ჩორჩანელის მიერ ნაწყალობევ, „განთიადითგან ვიდრე მწუხრამდე“ გარეშემონერილ ადგილში მოექცა. იქაური „მესაძმონი“, ანუ მეთემენი, ბასილი ზარზმელის თქმით, „კაცნი რა[ე]მე უკეთურნი, ყოლად მწეცებრივნი, ვითარცა ადგილისა უკაცო[ე]სა და უცხო[ე]სანი“ მიწას არ თმობენ და ბერებს გამოორეკენ. ბრძოლა უხდებათ სათაჯვის ტბასთანაც, საიდანაც სამონასტრე ადგილის მაძიებელი ბერები ისევ უკუაქციეს, მაგრამ „კაცთა შფოთისმოყუარეთა“ წმინდანის რისხვა დაატყდათ თავს. წყალი ისე ადიდდა, რომ ყოველივე წალეკა და მღვრიე, მწვრე ტბის ნაცვლად „ლოდოანი ველილა“ დარჩა. ტბის სასწაულებრივად „განწმობის“ ადგილს „... ეწოდა სახელი შემსგავსებული საქმეთა ..., რამეთუ ეწოდა ზარზმა ერთა მათგან, რომელნი ზარიტა და შიშითა მიუთხრობელითა შეპყრობილ იყვნეს“. საბოლოოდ, სწორედ ზარზმად სახელდებული ადგილი შეირჩა ეკლესიის ასაგებად, რომელსაც განსაკუთრებით შეენია გიორგი ჩორჩანელი და „მისცნა საწმარნი უხუებით“, ხოლო სამი წლის შემდეგ დასრულებულ და „ყოვლითა განგებითა“ შემკულ ტაძარს, სადაც პარეხიდან წამოღებული ფერისცვალების ხატიც დააბრძანეს, ქველმოქმედმა მთავარმა მონასტრის საგრძნობლად გამრავლებულ ძმობას „საწმარნი, ჯორები და კარაულები“ უწყალობა. სამცხის დიდ მთავარს არც ანდერძის „დაგდებისას“ დავიწყებია მისივე ხელშეწყობით აშენებული ზარზმის მონასტერი, „რამეთუ მდიდრად მიეცა ყოველივე უხუებით: აგარაკნი თავისუფლებით და საქონელი მრავალფერი და სიმრავლე საჯედართა და მრონეულთა[ე]“.

მონასტრის მშენებლობისთვის ადგილის შერჩევას სხვა სირთულეებიც ახლდა. სასურველი იყო, რომ მონასტერს მოხერხებული და მყუდრო მდებარეობა ჰქონოდა. როდესაც სერაპიონმა ზარზმაში, უმაღლეს ბორცვზე, ეკლესიის აგება გადაწყვიტა, მისი ძმა იოვანე და დანარჩენი ძმები არ დაეთანხმნენ და სთხოვეს: „ნუ, წმიდაო მამაო, ადგილსა ამას, რამეთუ მაღალ და ცივ არს, და ძმანი ესე შიშუელ და გლახაკ“, რაც, საბოლოოდ, ღვთის განგებით, იოვანეს სასარგებლოდ გადაწყდა კიდევ. იმავე პრინციპით ხელმძღვანელობდა გრიგოლ ხანძთელიც. მიუხედავად მკაცრი წესისა, რაც გრიგოლის დაარსებულ მონასტრებში მოქმედებდა, იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა მონასტრის გეოგრაფიულ მდებარეობას, რომ ჰავა ზომიერი და მშრალი ყოფილიყო, წყალი კი – ჯანსაღი და ცივი. უმთავრესი მიზანი კი ის იყო, რომ ბერმონაზვნებისთვის ზედმეტად არ დამძიმებულიყო პირობები და აღთქმის აღსრულება გაუსაძლისი არ გამხდარიყო. ამიტომაც, როგორც ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს, „ქართულ მონასტრებს უმეტეს შემთხვევაში საუცხოვო მდებარეობა აქვთ: მაღლობ, თვალწარმატა, მშვენიერ ადგილებზეა აშენებულ და სრულ მყუდროებით არიან მოცული“.

ზარზმის მონასტერთან IX-X საუკუნეებში მოღვაწე არაერთი ისტორიული პირია დაკავშირებული. პირველ რიგში, მონასტრის დამაარსებელი და პირველი წინამძღვარი – მამა სერაპიონი და „მონასტრის ძმანი“. წარმოშობით კლარჯი სერაპიონი პატიოსან და „ლიტონად ცხორებულ“ ოჯახში, რომელიც „შრომით და ქუეყანის-მოქმედებით იზარდებოდეს“, შუათანა შვილი იყო. უფროსი ძმა ერში დარჩა (სწორედ მისი შვილია მამა სერაპიონის „ცხოვრების“ აღმწერელი და ზარზმის მეხუთე წინამძღვარი და მამასახლისი ბასილი), ხოლო უმრწემესი – იოვანე, სერაპიონთან ერთად, პარეხის მონასტერში წავიდა და მიქაელ პარეხელს დაემონაფა. იოვანემ, სერაპიონისა და სხვა ძმების მსგავსად, ის ჭირ-ვარამი გაიზიარა, რაც ბერებმა ზარზმის მონასტრის დაფუძნების გზაზე გამოიარეს. ზარზმის აგების შემდეგ კი, ისევ მიქაელ პარეხელის მითითებით, იოვანე თავად ჩაუდგა სათავეში ახალი მონასტრის მშენებლობას ყველის ხევში, რომელსაც იოვანე-წმიდა ეწოდა. მონასტრის გამგებლობა იოვანემ ძმისგან ისწავლა, რისთვისაც ხშირად აკითხავდა

ზარზმაში. იმ დროისათვის სერაპიონი უკვე სახელმწიფო მოძღვარი იყო და დიდი პატივისცემით სარგებლობდა თავის სამწყსოში. სერაპიონმა გარდაცვალებამდე, ქართულ მონასტრებში არსებული წესისამებრ, თვითონვე დაადგინა ახალი მამასახლისი. გიორგი მერჩულეს მიხედვით, შავშეთ-კლარჯეთის მონასტრებშიც ამგვარი წესი მოქმედებდა. იოანე მთაწმიდელმა კი სიკვდილის წინ წინამძღვრობა თავის შვილს – ექვთიმეს – ჩააბარა და იმაზეც იზრუნა, რომ ექვთიმეს შემდეგ მამასახლისად მათივე ნათესავი, გიორგი, დაედგინათ.

ნეტარმა სერაპიონმა წინასწარ იგრძნო მისი ამქვეყნიდან გასვლის ჟამი. მან მოუხმო მონასტრის ძმობას, დამოძღვრა ისინი და ანდერძად დაუტოვა: „ლოცვაჲ საჭურველად, მარხვაჲ ზღუდედ და წმიდანი ცრემლნი საბანელად, ხოლო მორჩილებაჲ წამებად, რომელი-ესე ლუაწლით შემოსილთა მოწამეთა თანა დაუთხეველად სისხლთა გვრგვინოსან ჰყოფს კაცსა“. ღირსი მამის გარდაცვალების შემდეგ მისმა წმიდა ნაწილებმა კურნების ძალა შეიძინეს და მრავალი სნეული და დავრდომილი სასწაულებრივად განკურნეს.

სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ მიხედვით ნათელი ეფინება არა მხოლოდ ზარზმის მონასტრის მშენებლობის მეცენატის (იგულისხმება გიორგი ჩორჩანელი – რ. ლ.), არამედ ხუროთმოძღვრის სახელსაც, რაც ძალიან ხშირად უცნობი რჩება ხოლმე. სამცხის ერთ-ერთი დაბის მცხოვრები გარბანელი, რომელიც მანამდე მამა სერაპიონმა მონაზვნად აკურთხა, ზარზმის ხუროთმოძღვარი და ზედამდგომელი იყო. მისი ძალისხმევითა და მეცადინეობით, სამშენებლო ქვის უქონლობის გამო, მონასტერი მდინარიდან ამოზიდული დაუმუშავებელი, „უშუერი“ ქვით შენდებოდა, ვიდრე გიორგი ჩორჩანელმა მინისძვრისგან დაქცეული ეკლესიის ნანგრევებიდან მასალის მოტანა არ ურჩია. მრავალი ჭირისა და შრომის ფასად გარბანელმა სამ წელიწადში გაასრულა ეკლესიის მშენებლობა.

ზარზმის მონასტრის ისტორიას გარკვეულწილად უკავშირდება ერთი ტრაგიკული ეპიზოდი სამცხის მსხვილი ფეოდალური ოჯახის ცხოვრებიდან. იგი, ალბათ, სხვა შემთხვევაში ჩვეულებრივ სამემკვიდრეო დავად დარჩებოდა, მაგრამ ბასილი ზარზმელის მიერ მოთხოვნილი, ჰაგიოგრაფიის დაკანონებული ჩარჩოებიდან ამოვარდნილი, ამბავი სხვაგვარ ელფერს იძენს. მხედველობაში გვაქვს გიორგი ჩორჩანელის სიძის, მირიან ბაჰლაუნდის, ოჯახში გათამაშებული დრამა, რომელმაც იმდროინდელი სამცხის ისტორიაში პოვა ასახვა. როგორც სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებიდან“ ირკვევა, გიორგი ჩორჩანელს მემკვიდრე არ დარჩა და „ყოველივე, რაჲცა აქუნდა, და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისი“ თავისი დის, ლატავრის შვილებს: სულას, ბეშქენსა და ლაკლას ანდერძის საფუძველზე „საკუთრებით განუთჱსა“. ამ გზით გაერთიანდა სამცხის ორი დიდი ფეოდალური ოჯახი – ჩორჩანელთა და ბაჰლაუნდიანთა და საფუძველი ჩაეყარა გვარის ახალ განშტოებებს. მაგრამ ჩორჩანელის ანდერძმა დიდ შფოთსა და დავასაც დაუდო სათავე. ყველაფერი კი იმით დაიწყო, რომ გიორგი ჩორჩანელის ქონებაზე ბაჰლაუნდიანთა ოჯახის სიძემ (ანდერძში მოხსენიებულ პირთა დის ქმარმა) განაცხადა პრეტენზია და თანაც იმ მოტივით, რომ, რაკი ქონება დედის მხრიდან იყო მიღებული, იგი დისთვისაც უნდა ეწილადებინათ. ამ პრეტენზიის პასუხად „იქმნა უნესო[ჲ] ამბოხი, რამეთუ მოკლა ლაკლაკმან დისიძე თჱსი“, – ვკითხულობთ სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებაში“. არეულობამ სამცხეში დიდხანს გასტანა. მხარის ძლიერი საერო ხელისუფალის არარსებობის პირობებში შფოთისა და აშლილობის დაცხრობა დიდმა მღვდელმთავარმა გიორგი შუარტყელმა მოახერხა, „რომელმან დაიპყრა საყდარი აწყურისაჲ... და ჴელთ-იდვა რაჲ განგებაჲ სამცხისაჲ, დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თჱსი“. გიორგი მანყვერელმა (respicite: შუარტყელი) მეშფოთეთა „ყოველი მამული და ეკლესიანი“ საეკლესიო ქონებად აქცია.

სერაპიონ ზარზმელმა თავისი წვლილი შეიტანა სამცხეში მშვიდობის დასამყარებლად. როგორც ბასილი ზარზმელი ბრძანებს: „ხოლო ყოველთა ამათ საქმეთა სიმრავლისათა მეტყუელ[ი] პირი და ენა[ჲ] დიდსავე თანა გიორგის მანყუერელსა იყო ნეტარიცა მამა[ჲ] სერაპიონ“. დროთა განმავლობაში ვნებანი დაცხრა და დადუმდა, მაგრამ შვიდწლიანმა შფოთმა ყველაფერს თავისი დალი დაასვა, მხოლოდ „... ადგილი იგი, ზარზმად ნოდებული, ეგო უძრავად ყოლადვე შენევნითა ღმრთისა[ჲ]თა და მადლითა სასნაულთა მიერ ნიშებ-შემოსილისა მამისა სერაპიონისითა“.

წყაროები და ლიტერატურა:

1. ცხორება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისაჲ სერაპიონისი. – წიგნში: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I (V-X სს.). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ნ. გოგუაძემ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ., 1963.
2. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. XII. თბ., 1973. გვ. 139-163.
3. Памятники древнегрузинской агиографической литературы/Пер., исслед. и примеч. К. Кекелидзе. Тбилиси, 1956. С. 63-101.
4. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII-XVI საუკუნეები, თბ., 1955.
5. ა. ბოგვერაძე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების თარიღისათვის//მაცნე. 1964, 3. გვ. 50-69.
6. ნ. გოგუაძე, „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ტექსტისა და ენის საკითხები// ფილოლოგიური ძიებანი, I. თბ., 1964. გვ. 7-23.
7. ნ. ვაჩნაძე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1975.
8. ე. თაყაიშვილი, შენიშვნები ზარზმის ეკლესიისა და მის სიძველეთა შესახებ//ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე. 1919. 1. გვ. 105-124.
9. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. თბ., 1954. გვ. 324-339.
10. ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძიებანი. თბ., 1924.
11. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1. თბ., 1980. გვ. 146-152.
12. მ. ლორთქიფანიძე, ადრეფეოდალური ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა. თბ., 1966. გვ. 71-72.
13. მ. ჩხარტიშვილი, მარტვილობა და მოთმინება წმიდისა ევსტათი მცხეთელისაჲ. ცხორება და მოქალაქობა წმიდისა სერაპიონ ზარზმელისაჲ (წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა). თბ., 1994. გვ. 54-83.
14. ივ. ჯავახიშვილი, ბასილი ზარზმელი წინამძღვარი//ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, ნ. 1. „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ (V-XVIII სს.), თბ., 1977. გვ. 132-141.
15. მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, ნ. 2. თბ., 1909. გვ. 1-46.
16. ს. ჯანაშია, შრომები, II, თბ., 1952. გვ. 392.
17. В. В. Болотов, Михайлов день: Почему собор св. архистратига Михаила совершается 8 ноября?: Эртологический этюд//Христианское чтение. 1892. Ноябрь.-дек. С. 593-644.
18. Р. Лабадзе, Василий Зарзмский. Православная энциклопедия. Под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. т. VII. Москва, 2004. С. 195-196.
19. Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство: (Исслед. по истории груз. средневек. искусства). Тбилиси, 1959. С. 29-31.
20. P. Peeters, Histoires monastiques Géorgiennes//Analecta Bollandiana. 1917-1919. T. 36-37. P. 159-168, 217.
21. D. Rayfield, The Literature of Georgia: A History. Richmond (UK), 2000. P. 51-52.